

Yhteiskuntasopimuksella libertarismiin – Jan Narvesonin teoria

Kimmo Kuusela

FROM CONTRACTARIANISM TO LIBERTARIANISM – JAN NARVESON'S THEORY

Jan Narveson's theory of libertarianism is a social contract theory which tries to explain that an orderly society could develop from the starting point of a Hobbesian state of nature even in the absence of an overruling sovereign state power. Narveson claims that, contrary to a widely held belief, cooperation is the rational option to choose in a prisoner's dilemma type of situation. Everybody has good reasons to agree with everybody else to refrain from violating other people's human rights, including property rights.

Jan Narveson on kanadalainen filosofi, joka 1970-luvun puolivälistä lähtien on pohtinut libertarismiksi kutsutun aatteen perusteita. Libertarismi pyrkii klassisen liberalismien hengessä yhteiskuntaan, jossa yksilöiden (negatiiviset) oikeudet ja vapaudet on kaikilta osin turvattu ja siten esimerkiksi poliittinen vallankäyttö minimoitu.

Tätä libertaristista periaatetta on yleensä perusteltu kahdella vaihtoehdoisella tavalla. On joko katsottu, että vapauden maksimointi on utilitaarisessa mielessä paras lähtökohta tuottamaan yhteiskunnalle kokonaisuudessaan eniten onnellisuutta, hyötyä tai tehokkuutta, tai sitten on lähdetty liikkeelle yksilöpohjalta ja väitetty, että jokaisella ihmisellä on luonnollisia tai muuten hyvin perusteltuja vapausoikeuksia, joita ei saa loukata edes yleiseen etuun vetoamalla.

Toisaalta taas poliittisen vallankäytön puolestapuhujat perustelevat yhteiskunnan vallankäyttöä yksilöön nähden sanomalla, että yksilön kannattaa oman etunsa nimissä tehdä yhteiskunnan kanssa kuvitteellinen »yhteiskuntasopimus», jolla hän luopuu osasta oikeuksiaan valtiovalan hyväksi. Tähän ajatukseen on viime vuosikymmeninä liitetty kiinteästi peliteoreettisia perusteluita. Erityisesti niin sanotun vangin dilemman on katsottu osoittavan, että ihmisten välinen vapaaehtoinen vuorovaikutus johtaa usein onnettomiin lopputuloksiin.

Narveson ei omassa teoriassaan vetoa sen

paremmin utilitarismiin kuin luonnollisiin oikeuksiinkaan, vaan hän pyrkii kääntämään tavanomaiset sopimus- ja peliteoreettiset mallit pääläelleen, ja osoittamaan, että niistä vastoin tavanomaisia näkemyksiä onkin johdettavissa rationaaliset perustelut yksilönvapautta korostavalle libertaristiselle moraalifilosofialle.

YHTEISKUNTASOPIMUSTEORIA

Yhteiskuntasopimusteoriaa voidaan käyttää kahdella eri tavalla. Sen avulla voidaan osoittaa yhteiskuntaihanne, jollaiseksi valtio tulisi muuttua (Locken teoria), tai sitä voidaan käyttää siten, että päästään lyömään hyväksymisleima kaikkiin tai useimpiin olemassaolevan valtion toimenpiteisiin (Rousseau'n teoria). Esimerkiksi teoria kuninkaan vallan jumalallisesta alkuperästä oli aluksi rajoite valtiovalan käytölle. Se määräsi kuninkaan pysymään jumalallisesti määritellyissä toimivaltansa rajoissa. Sittenkin kuitenkin valtiovalta muutti saman teorian sellaiseksi, että sillä annettiin jumalallinen hyväksyntä kaikelle, mitä kuningas päätti tehdä (Rothbard 1997, 269).

Kaikkein tunnetuin yhteiskuntasopimusteoria lienee Thomas Hobbesin 1600-luvulla hahmottelema malli, jonka mukaan ihmisten kannattaa tehdä yhteiskuntasopimus, jossa he luopuvat oikeudesta hallita itseään ja antavat sen valtiolle eli hallitsijalle, koska muussa tapauksessa vallitsisi tuhoisa »luonnontila» eli käytännössä »kaikkien sota kaikkia vastaan». Narvesonin teoria rakentuu monille samoille oletuksille kuin Hobbesin, mutta hänen johtopäätöksensä ovat päinvastaiset.

Nykyään vaikutusvaltainen John Rawlsin teoria sen sijaan ei saa Narvesonilta lainkaan kannatusta, koska se rakentuu korostetun epärealististen alkuehtoien varaan. Esimerkiksi mitään rawlsilaista »tietämättömyyden verhoa» ei reaalimaailmassa esiinny.

Sopimusteoriaan nojautuvan moraalien lähtökohtana pitää Narvesonin (1988, 131, 134) mu-

Taulukko 1. Esimerkki ostajan ja myyjän kokemien hyötyjen määristä

Ostajalla	Ostajan kokema hyöty	Myyjällä	Myyjän kokema hyöty
Pannu ja 50 mk	3	Pannu ja 50 mk	3
Pannu	2	50 mk	2
50 mk	1	Pannu	1
Ei kumpaakaan	0	Ei kumpaakaan	0

kaan olla se, että yhteiskunnassa sovellettavien sääntöjen pitää olla sellaisia, että jokaisella yksilöllä on hyvä syy itse noudattaa niitä ja vaatia myös muita noudattamaan niitä ilman turvautumista jonkin hallitsijan ohjaavaan voimaan. Hän pyrkii selvittämään, minkälainen yhteiskuntasopimus olisi kaikkien mielestä järkevä.

VANGIN DILEMMA

Narveson (1988, 137) esittää vangin dilemman nimellä tunnetusta peliteoreettisesta asetelmasta esimerkin, joka on valaiseva siksi, että se osoittaa tämällytyypisen dilemman voivan tulla vastaan muuallakin kuin vankilaolosuhteissa. Oletetaan, että henkilö A on rautakaupassa ja aikoo antaa kauppiaille 50 markan setelin ja saada sen tilalle paistinpannun. Mutta sitten hänen mieleensä tulee ajatus, että eikö olisi kuitenkin parempi, jos hän saisi itselleen paistinpannun ilman että joutuisi luopumaan 50 markasta? Jos A:lla ei ole mitään moraalisia estoja eikä erityistä myötätuntoa kauppiasta kohtaan, hän tilaisuuden sallies-
sä näin ollen varastaisi sen paistinpannun. Vastavasti kauppiaan kannalta paras mahdollinen lopputulos olisi se, että kauppiaille jäisi sekä paistinpannu että 50 markkaa.

Tässä tapauksessa erilaiset lopputilanteet ja niistä osapuolille koituvat hyödyt asettuvat paremmuusjärjestykseen esimerkiksi Taulukon 1 osoittamalla tavalla.

Näistä preferensseistä ja utiliteeteistä voidaan edelleen johtaa yleistetty kaupankäyntiä koskeva »vangin dilemma» -nelikenttä (Taulukko 2).¹

Kussakin lukuparissa ensimmäinen numero on ostajan saama hyödyn määrä ja jälkimmäinen myyjän saama hyöty. Miten ostajan ja myyjän tässä tilanteessa siis kannattaa menetellä? Nykypäivän peliteoreetikot vastaavat Hobbesin kanssa samalla tavalla: sekä ostajan että myy-

Taulukko 2. Kaupankäyntiin sovellettu yleistetty vangin dilemma

	Myyjä toimittaa tavarän	Myyjä jättää tavarän toimittamatta
Ostaja maksaa	2, 2	0, 3
Ostaja jättää maksamatta	3, 0	1, 1

jän näkökulmasta rationaalinen vaihtoehto on yrittää huijata vastapuolta. Ja kun molemmat yrittävät huijata, kauppooja ei synny. Sekä ostaja että myyjä ajattelevat, että yhteistyöhön suostumiseen sisältyy tappion riski, kun taas huijaamalla pääsee vähintään omilleen tai sitten saavuttaa itselleen peräti parhaan mahdollisen lopputuloksen. Vallitsevan tulkinnan mukaan rationaalinen käyttäytyminen on tässä siis ongelma eikä ratkaisu. Rationaaliset ihmiset eivät kykene yhteistyöhön. Narveson kysyykin (1988, 140), että jos rationaalisuus tarkoittaa omalta kannalta parhaan lopputuloksen tavoittelemista, miten on mahdollista, että rationaaliset ihmiset eivät pysty yhteistyöhön, vaikka se olisi molempien kannalta parempi vaihtoehto kuin yhteistyöstä kieltäytyminen?

Jotta talouselämä tällaisesta »luonnontilasta» lähtisi pyörimään, tarvitaan Hobbesin mukaan joku kolmas osapuoli, »suvereeni», joka pakottaa nelikentän numerot sellaisiksi, että rikos ei kannata, eli sen jälkeen asetelma ei enää ole vangin dilemman kaltainen. Hobbesin ratkaisu on tuoda tilanteeseen ostajan ja myyjän lisäksi poliisivoimat eli valtiolta estämään varkaudet ja petokset. Ostajalle tai myyjälle ei jää oikeutta turvautua voimakeinoin.

Narveson (1988, 139–140) huomauttaa kuitenkin hobbesilaisen ratkaisun sisältävän vaikeita ongelmia. Ensimmäinen ongelma on, mitä tietä saadaan sopiva lainvalvoja nimitetyksi? Lainvalvojalle pitäisi jostain siirtää riittävästi valtaa, mutta tässä hobbesilaisessa luonnontilassa kullakin yksilöllä on vain hyvin vähän valtaa luovutettavaksi, joten tulisi aikaansaada sopimus, jolla kaik-

¹ Mainittakoon selvyuden vuoksi, että idea yleistettyä kaupankäyntiä koskevasta vangin dilemmasta on minun omani.

ki valtuuttavat lainvalvojan tehtävänsä. Vallansiirron idea vaikuttaisi muuten hyvältä, mutta se edellyttäisi ryhtymistä neuvotteluihin ja pääsemistä yksimielisyyteen. Kuitenkin juuri yhteistyön edellä olevan päättelyn nojalla olisi pitänyt luonnontilassa olla mahdollisuus!

Toinen ongelma on lainvalvojasta aiheutuvat kustannukset. Rationaalisten toimijoiden A ja B pitää saada rationaalinen toimija C jollain keinolla vakuuttuneeksi siitä, että C:n kannattaa toimia yleisen edun valvojana. Lisäksi sitten kun C on saanut riittävät valtuudet, on täysin mahdollista, että C alkaakin valtansa avulla väärinkäyttämään asemaansa omaksi edukseen. Tämä on kautta aikojen ollut poliittisen vallankäytön ehkä suurin ongelma, niin historiallisesti kuin teoreettisestikin. Näiden seikkojen nojalla Narveson päättelee, että vapaaehtoiselle yhteistyölle on olemassa vahvat perustelut: A:n ja B:n kannattaisi mieluiten pyrkiä vapaaehtoiseen vaihdantaan ilman ulkopuolisen toimeenpanovallan mukanaoloakin.

Narveson siis torjuu hobbesilaisen ulospääsyn vangin dilemmasta, mutta miten hän pystyy kumoamaan itse vangin dilemman aukottomaksi väitetyn logiikan, jonka mukaan rationaaliset ihmiset eivät pysty yhteistyöhön vangin dilemman kaltaisessa tilanteessa, vaikka yhteistyö olisi molempien kannalta parempi vaihtoehto? Tämän kysymyksen selvittämisessä Narveson soveltaa alunperin David Gauthierin (1986) esittämää moraalisen rationaalisuuden ideaa. Sen mukaan rationaalisen toimijan tulee vangin dilemman kaltaisissa tilanteissa soveltaa hieman tavanomaisesta poikkeavaa rationaalisuusteoriaa. Yhteistyöstä kieltäytyminen ei välttämättä ole rationaalinen valinta, vaan rationaalinen valinta on asennoitua tilanteeseen yhteistyöhönkisesti, mutta ei kuitenkaan ehdottomasti, vaan sillä edellytyksellä, että myös vastapuoli asennoituu samalla tavalla. Tällaista asennetta Gauthier kutsuu rajoitetuksi hyödyn maksimoimiseksi vastakohtana tavanomaiselle suoraviivaiselle hyödyn odotusarvon maksimoimiselle, jossa toimija valitsee petkutusvaihtoehdon joka tapauksessa, myös silloin kun tietää olevansa tekemisissä yhteistyöhaluisen kumppanin kanssa. Yhteistyöhönkisesti asennoituva »pelaaja» menestyy pitkällä tähtäimellä paremmin, koska vain tällaisilla pelaajilla on ylipäätään mahdollisuutta päästä mukaan minkään sopimusten osapuoliksi.

Yleensä peliteoriassa tehdään selvä jaottelu kahden eri vangin dilemman asetelman välillä sen mukaan, onko ajateltu, että tilanne toistuu vain kerran, vai oletetaanko, että samat pelaajat joutuvat myöhemminkin kohtaamaan toisensa sa-

manlaisessa tilanteessa. Jos asetelma on toistuva, yhteistyöhön päätyminen mahdollisuudet katsotaan hyviksi, sillä pelaajat voivat seuraavalla pelikierroksella aina palkita tai rangaista vastapuolta, jolloin yksipuolinen petkuttaminen ei ole mahdollista. Klassinen vangin dilemman malli on sen sijaan kertaluonteinen valintatilanne, jossa pelaajat eivät tiedä toistensa asennoitumisesta periaatteessa mitään ennen kuin ovat tehneet omat siirtonsa eivätkä tämän jälkeenkään ole toistensa kanssa enää missään tekemisissä. Vakiintunut käsitys peliteoriassa on, että kertaluonteisessa vangin dilemma -tilanteessa ei yhteistyölle ole edellytyksiä, päinvastoin kuin toistuvassa tilanteessa.

Narveson (1988, 142–144) pyrkii kuitenkin osoittamaan, että myös vain yhden kerran tapahtuvassa vangin dilemmassa on perusteltua valita yhteistyövaihtoehto. Hän kysyy, miten voidaan sanoa, että petkuttaminen on strategia, jolla pelaaja maksimoi menestyksensä, kun kuitenkin tiedetään, että yhteistyö olisi molempien pelaajien kannalta edullisempi valinta. Vakiintuneen tulkinnan suositus valita aina petkutusvaihtoehto on Narvesonin mukaan paradoksaalinen, koska siinä suositellaan sitoutumista vaihtoehtoon, jonka etukäteen tiedetään olevan yhteistyötä huonompi. Pelaaja ajattelee Narvesonin mielestä väärin, jos hän kuvittelee, että hänen valintansa on josain mielessä vastasiirto vastapelaajan tekemään valintaan, sillä pelaaja saa tietää vastustajansa siirron vasta sitten kun hän on oman siirtonsa tehnyt. Se, mihin pelaaja voi reagoida, on sen sijaan vastustajan kuviteltu asennoituminen. Jos kumpikin tietää jotain vastapelaajan luonteesta ja aikaisemmasta toiminnasta, molemmilla on hyvä syy valita yhteistyö, mikäli vaikuttaa siltä, että vastapuolikin on yhteistyöhön suuntautunut.

Narvesonin ja Gauthierin ratkaisuja vangin dilemman on arvosteltu sanomalla, että niissä vain kierretään koko ongelma olettamalla, että toimijoiden ei tarvitse olla täysin lyhytnäköisen itsekäitä (Sanders 1996, 284). Toisaalta on myös epäilty, että vangin dilemma ei ole paras malli kuvaamaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ongelmaa. Nykyään muodikkaat viittaukset yleiseen »resurssien rajallisuuteen» pitävät sisällään ajatuksen, jonka mukaan kukaan ei voi edistää omaa hyvinvointiaan ilman, että jonkun muun hyvinvointi samalla vastaavasti huononee. Rationaalisen toiminnan lähtökohdaksi olisi siis nollasummapeliksi eli vielä toivottomampi asetelma kuin vangin dilemma. Jos tilanne todella olisi tämä, silloin minikäänlainen yhteiskunnallinen edistyminen ei olisi mahdollista (Narveson 1996, 207). Ilmeisesti

nollasummapelioletus on kuitenkin aivan liian pessimistinen.²

Peter Danielson (1996) puolestaan hyväksyy pääpiirteittäin Narvesonin ja Gauthierin ratkaisun vangin dilemmaan, mutta huomauttaa, että valtiovaltaa tai vastaavaa saatetaan silti tarvita eräissä toisentyypisissä konfliktitilanteissa. Hänen mukaansa tilanteet saattavat usein olla niin sanotun *Chicken* (pelkuri) -pelin kaltaisia. *Chicken*-pelissä on, jos mahdollista, vielä vangin dilemman vaikeampaa päästä molempien osapuolien kannalta parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen.

Chicken-pelin asetelma muistuttaa sodan uhkaa kylmän sodan ja ydinaseiden aikakaudella toisen maailmansodan jälkeen. Esimerkiksi Länsi-Euroopassa jotkut saattoivat silloin ajatella, että jos Neuvostoliitto päättäisi jostain syystä hyökätä länteen, olisi viisainta olla tekemättä vastarintaa, koska se johtaisi vain täysimittaiseen ydinsotaan, joka olisi yhtä kohtalokas molemmille osapuolille. Johtopäätös oli siis »*better red than dead*», »mieluummin punainen kuin kuollut». Jos pelaajan kannalta parasta tulosta merkitään luvulla 3 ja huonointa tulosta luvulla 0, saadaan tästä Taulukon 3 mukainen nelikenttä.

Ongelmana *Chicken*-pelin kaltaisessa asetelmassa on se, että hyökkäyksen kohteeksi joutuneen kannattaa teoriassa ennemmin alistua kuin puolustautua, päinvastoin kuin vangin dilemman tyyppisessä tilanteessa. *Chicken*-kuvio siis näyttäisi tarjoavan hyvät mahdollisuudet erilaisten uhkavaatimusten esittämiseen.

Narveson (1996, 207–208) myöntää *Chicken*-pelin ongelmalliseksi, mutta tyytyy vastauksena toteamaan vain, että mikäli mahdollista, *Chicken*-pelin kaltaisia asetelmia on mielekästä estää syntymästä, koska hänen nähdäkseen yleensä yhteiskunnallisessa elämässä yhteistyön avulla on paljon voitettavana ja ilman yhteistyötä paljon menetettävissä.

Käytännön elämässä esimerkiksi paistinpannun ostaminen ei ole vangin dilemman tai minkään muunkaan dilemman kaltainen tilanne. Me emme koe sitä sellaiseksi, koska kaikilla osapuolilla on sisäistettynä käsitys, että petkuttaminen on moraalitonta (Narveson 1988, 144–145). Narvesonin teoriassa yhteiskuntasopimus syntyy kaikille yhteiseen moraalikäsitteeseen nojautuen. Moraalittomalla teolla on hänen mukaansa seuraavat kolme ominaisuutta (Narveson 1993, 18):

² »Rajalliset resurssit» -argumentin arvostelua: Narveson 1993, luku 8: »Population»; Reisman 1996, luku 3: »Natural Resources and the Environment»; Simon 1997.

Taulukko 3. *Chicken*-peliesimerkki

	N-liitto ei ryhdy sotaan	N-liitto ryhtyy sotaan
Nato ei ryhdy sotaan	2, 2	1, 3
Nato ryhtyy sotaan	3, 1	0, 0

- (1) Henkilö A tuntee tehneensä väärin, jos hän itse tekee sen;
- (2) A:n mielestä kaikkien muidenkin tulisi omalta kohdaltaan tuntea vastaavassa tilanteessa samoin ja olla tekemättä sitä, eli hänen mielestään pitäisi olla (ellei jo ole) moraalisiin, joka kieltää kyseisen teon;
- (3) A:n mielestä teon kieltämiselle on olemassa hyvät perustelut kaikkien muidenkin kuin A:n kannalta katsottuna.

Tältä pohjalta Narveson (1993, 26–27, suom. K.K.) perustelee esimerkiksi, miksi sääntö »älä tapa» on järkevä:

Normaalisti kukaan ei halua tulla tapetuksi. Murhaaja ei halua kuolla sen enempää kuin hänen uhrinsaakaan. Mitä näiden preferenssien pohjalta voisi päätellä? On hyvin uskottavaa olettaa, että kaikilla halu pysyä hengissä on suurempi kuin halu tappaa. Tappajan ja uhrin intressien konflikti on täydellinen: kompromissia ei ole.

Mutta murhaaja ei hyödy teostaan, mikäli muut sen johdosta puolestaan tekevät *hänestä* uhrin. Ja kuten Thomas Hobbes kauan sitten korosti, jokaisella on kyky tappaa kenet tahansa. Näin olen kaikilla, mukaanlukien murhaajilla, on hyvä syy kannattaa sääntöä, joka kieltää murhaamisen. On olemassa yhteinen etu, jonka vuoksi tappamisen kieltävä sääntö on rationaalinen sääntö. Ne, jotka murhaavat muita, rikovat näin ollen sääntöä, jonka he itse myöntävät olevan järkevä.

En ole aivan varma, onko tuo päättely oikea. Sille vastakkaisiakin tulkintoja on esitetty. Murray Rothbardin kritisoidessa James Buchananin ja Gordon Tullockin yhteiskuntasopimusteoriaa sama teema nousee esille. Tosin puhe on nyt varkaista eikä murhaajista:³

[Buchanan ja Tullock] sanovat ..., että varas *tosiasiallisesti* kannattaa varastamisen kieltävää lakia, jotta hän itse saisi turvatuksi oman omaisuutensa, ja näin ollen voidaan jopa sanoa, että varas tavallaan itse hyväksyy oman rangaistuksensa. Tämä on mielestäni absurdia; ammattivaras selvästi *vastustaa* lakeja, jotka kieltävät varastamisen (ammattirikollisilla on kunnia-asiana olla pyytämättä poliisilta apua, ja

³ Rothbard 1997, 270–271 (suom. K.K.). Buchanan ja Tullock käyttävät yhteiskuntasopimuksen sijasta termiä »constitutional decisions», perustuslakia koskevat päätökset.

se on heille samalla myös hyödyllinen varotoimenpide). ... Ammattivaras tietää olevansa ammattivaras ja näin ollen tietää myös hyötyvänsä rikoslakien lieventämisestä ja niin edelleen.

Narvesonin mukaan yhteiskunnallisissa säännöissä ei kuitenkaan kyse ole niinkään siitä, miten jossain yksittäisessä tapauksessa rikos kannattaa tai ei kannata, vaan kyse on ihmisten yleisestä asennoitumisesta toisten ihmisten tekemiin. Hän katsoo, että myös murhaaja elää mieluiten sellaisessa yhteiskunnassa, jossa kaikki ovat sitä mieltä, että murhaaminen on rikos. Mutta onko tilanne yhtä selvä varastamisen suhteen? Voidaan esimerkiksi sanoa, että verotus on institutionalisoitua varkautta, ja kuitenkin ilmeisesti monet ihmiset elävät mieluummin yhteiskunnassa, jossa on verotusta, kuin yhteiskunnassa, jossa ei ole verotusta. Toisaalta pitää kysyä, paljonko valtiolta saisi kerättyä rahaa, jos verojärjestelmässä kaikki muu säilyisi ennallaan, mutta verojen maksaminen tulisi vapaaehtoiseksi. Joka tapauksessa Narvesonin mielestä sama lähtökohta pätee sekä murhaamiseen että varastamiseen: järkevillä ihmisillä on hyvä syy ottaa säännöksi molemmista pidättäytyminen, sillä jos ne olisivat yleisesti sallittuja, ihmisen odotettavissa oleva elinaika ja reaalitytulot olisivat lähes olemattomat.

Yhteenvedonomaaisesti sanottuna Jan Narvesonin teoria kuuluu suunnilleen seuraavasti (1993, 130–131): Rationaalisen moraalien pitää perustua ihmisten väliseen yhteisymmärrykseen. Ihmiset ovat erilaisia, ja myös ihmisten intressit ovat erilaisia. Kaikkien intresseihin ei välttämättä kuulu toisista ja toisten intresseistä välittäminen. Toisaalta ihmiset pystyvät käyttämään järkeään ja soveltamaan ympäristöstään havainnolla keräämäänsä tietoa omien intressiensä edistämiseen. Lisäksi ihmisillä on laaja valikoi-

ma erilaisia kykyjä, joihin sisältyy sekä kyky vahingoittaa toisia että kyky olla toisille avuksi. Tästä seuraa, että kullakin ihmisellä on hyvä syy olla muiden kanssa samaa mieltä siitä, että kukaan ei omia intressejään tavoitellessaan vahingoita muita, vaan kunnioittaa muiden ihmisoikeuksia, mukaanlukien omistusoikeuksia. Siitä kuitenkin ei seuraa, että ihmisten olisi välttämättä syytä nähdä kovin suurta vaivaa auttaakseen niitä, joita he eivät tunne ja joista he eivät ehkä erityisemmin välitä.

LÄHTEET

- Danielson, Peter: The Rights of Chickens: Rational Foundations for Libertarianism? Teoksessa *For and against the State*, toim. John T. Sanders ja Jan Narveson, s. 171–193, Rowman & Littlefield, Lanham, Md. 1996.
- Gauthier, David: *Morals by Agreement*, Oxford University Press, New York 1986.
- Narveson, Jan: *The Libertarian Idea*, Temple University Press, Philadelphia 1988.
- Narveson, Jan: *Moral Matters*, Broadview, Peterborough, Ontario 1993.
- Narveson, Jan: The Anarchist's Case. Teoksessa *For and against the State*, toim. John T. Sanders ja Jan Narveson, s. 195–216, Rowman & Littlefield, Lanham, Md. 1996.
- Reisman, George: *Capitalism: A Treatise on Economics*, Jameson Books, Ottawa, Ill. 1996.
- Rothbard, Murray N.: Buchanan and Tullock's *The Calculus of Consent*. Teoksessa *The Logic of Action II: Applications and Criticisms from the Austrian School*, Edward Elgar, Cheltenham 1997.
- Sanders, John T.: The State of Statelessness. Teoksessa *For and against the State*, toim. John T. Sanders ja Jan Narveson, s. 255–288, Rowman & Littlefield, Lanham, Md. 1996.
- Simon, Julian, L.: Kirjat ja artikkelit Internet-osoitteessa <http://www.bmgt.umd.edu/~jsimon/> 1997.